

Ekspertu semināra ‘Iekļaujošās izglītības nodrošināšana bērniem ar īpašām vajadzībām’ secinājumu apkopojums

Marija Golubeva

Ievads

Ekspertu darba seminārs ‘Iekļaujošās izglītības nodrošināšana bērniem ar īpašām vajadzībām’ notika Saeimā 8. februārī. Semināra mērķis bija caur moderētu diskusiju ar mērķa grupu NVO ekspertiem identificēt būtiskākās pieejamības problēmas, kā arī identificēt nepieciešamus uzlabojumus likumdošanā un izglītības politikā, kas ietekmē vispārējās izglītības pieejamību bērniem ar īpašām vajadzībām.

Seminārā piedalījās arī atbildīgo ministriju un valsts institūciju pārstāvji, kā arī Pārresoru koordinācijas centra (PKC), Latvijas izglītības un zinātnes darbinieku arodbiedrības (LIZDA) un Pašvaldību savienības pārstāvji.

Semināra dalībnieku saraksts ir pievienots pielikumā.

Seminārā laikā identificētie šķēršļi kvalitatīvas izglītības pieejamībai bērniem ar īpašām vajadzībām

Semināra dalībnieki identificēja virkni šķēršļu izglītības politikas līmenī, tai skaitā neefektīvus risinājumus, atbalsta pasākumu un koordinācijas trūkumu, kas pašlaik ierobežo pieeju kvalitatīvai izglītībai daļai bērnu ar īpašām vajadzībām.

Cilvēkus ar īpašām vajadzībām pārstāvošās NVO un bērnu ar īpašām vajadzībām vecāki īpaši uzsvēra šādus trūkumus Latvijas izglītības un sociālās aprūpes sistēmā:

1. Agrīnās diagnostikas nepilnības un nepietiekoša pieejamība.

Eksperte Līga Bērziņa (Latvijas Autisma apvienība) norādīja, ka, lai savlaicīgi sniegtu atbalstu bērna attīstībai, nepieciešama agrīnā diagnostika. Pašlaik agrīnās diagnostikas efektivitāti bērniem ar speciālām vajadzībām¹ Latvijā apgrūtinā šauri ‘medicīniska’ pieeja, kas primāri uzsver diagnozi, nevis identificē praktiskus atbalsta pasākumus pilnvērtīgai personības attīstībai. Agrīnās diagnostikas pieejamību apgrūtinā rindas pie speciālistiem.

Attīstītākā pieeja agrīnai diagnostikai ir Ziemeļvalstīs, kur pārbaudes ar mērķi noteikt iespējamus funkcionālus traucējumus bērniem pirmsskolas vecumā notiek regulāri (piemēram, 6, 9, 12, 18 mēnešu vecumā bērniem tiek veikta pārbaude, tiek pārbaudīta runas attīstība, motorikas spējas un citu parametru atbilstība vecumposmam). Tas ļauj agri sākt kompensējošos pasākumus, lai veicinātu bērna attīstību. Vecākiem, kas izvairās no bērnu pārbaudēm, tiek piemērotas sankcijas. Latvijā vecākiem nav noteiktas sankcijas par izvairīšanos no pārbaudēm.

¹ Piezīme par terminoloģiju. Saskaņā ar Izglītības likumu, speciālā izglītība tiek nodrošināta ‘personām ar speciālām vajadzībām un veselības traucējumiem’, savukārt Bērnu aizsardzības likumā (VIII. nodaļā) runa ir par bērniem ar īpašām vajadzībām.

Saskaņā ar ekspertes teikto, vēlams risinājums būtu, ja arī Latvijā, kā dažās Ziemeļvalstīs, atbildība par agrīno intervenci pārietu IZM pārziņā, jo bērna attīstība nevar tikt skatīta tikai medicīniskā kontekstā – tai ir ciešs sakars ar tiesībām uz kvalitatīvu izglītību un ar personības attīstību. Īpašu vajadzību noteikšana Ziemeļvalstīs notiek pirmsskolas izglītības iestādē, kur bērns atrodas savā pierastajā vidē, nevis ārpus tās - pedagogiski medicīniskās komisijas vai medicīniskas iestādes telpās, kā tas ir Latvijā.

2. Pedagoģiski medicīniskas komisijas nav efektīvs risinājums. Izglītības iestādēm nav noteikts pienākums laikus izvērtēt bērna speciālās vajadzības.

Pašlaik speciālās vajadzības izglītība tiek identificētas ar pedagoģiski medicīnisko komisiju palīdzību. Saskaņā ar IZM un VISC pārstāvju prezentāciju seminārā, 2018. gadā valsts un pašvaldību pedagoģiski medicīniskas komisijas izskatīja 6827 bērnus. Tajā pašā laikā, kā norāda VISC pārstāve Mudīte Reigase, pedagoģiski-medicīniskas komisijas nav apmierinošs risinājums, jo tās neveicina iekļaujošu izglītību. Komisiju darbības principi un to regulējušie normatīvie akti pēc būtības vairāk atbalsta bērnu ar īpašām vajadzībām virzību uz speciālām izglītības programmām.

Savukārt, skolu atbildība par bērna speciālo vajadzību noteikšanu nav precīzi atrunāta normatīvajos aktos. Kā norādīts Latvijas Universitātes pētījumā, *“ir iespējams un var pastāvēt risks, ka izglītojamā speciālās vajadzības netiek laikus atpazītas, netiek laikus veikta specializēta izpēte un netiek sniegts laicīgs atbalsts izglītības procesā”*.²

Turklāt pētnieki secinājuši, ka *“normatīvi noteiktā izglītojamā izvērtēšanas kārtība par bērna interesēm augstāk nostāda vecāku intereses pieņemt lēmumu par nepieciešamo izpēti un tālāko atbalstu izglītības procesā. Tas ir iespējams pretrunā ar Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par bērna tiesībām trešo pantu, kur noteikts bērna tiesību un interešu prioritāšu princips (Bērnu tiesību konvencija, 1998).”*

3. Specifisku kompetenču trūkums skolotājiem, tehniskā atbalsta trūkums.

Saskaņā ar IZM prezentāciju seminārā, pedagogu profesionālās pilnveides iespējas iekļauj arī kursus un citus atbalsta pasākumus, kas ļauj pilnveidot pedagogu izpratni par iekļaujošo izglītību.

Tomēr no IZM prezentācijas nav skaidrs, kāds procents pašlaik skolās strādājošo skolotāju ir apguvis šīs zināšanas un prasmes.

Vairāki semināra dalībnieki, tai skaitā Latvijas Universitātes asociēta profesore Dita Nīmante, uzsvēra pedagogu sagatavotības trūkumu un atbalsta trūkumu.

Kā norāda iekļaujošās izglītības eksperte Dr. Rozenfelde savā promocijas darbā - *“Šobrīd Latvijas vispārējās izglītības iestādēs ar iekļaujošo praksi, speciālisti (speciālie pedagogi, logopēdi u.c.) strādā tik ierobežotu darba laiku, ka realitātē nevar sniegt būtisku palīdzību ne pašiem skolēniem, kuriem ir tādas vajadzības, ne skolotājiem, ne vecākiem”*.³

² LU (2017), „Pētījums par bērniem ar speciālām vajadzībām sniedzamo atbalsta pakalpojumu izmaksu modeli iekļaujošās izglītības īstenošanas kontekstā”

³ Māriete Rozenfelde (2016) Skolēnu ar speciālajām vajadzībām iekļaušanas vispārējās izglītības iestādēs atbalsta sistēma. Promocijas darbs, Latvijas Universitāte, 95.

4. Sākumskolā un pamatskolā pastāv nepieciešamība pēc plašāka atbalsta pasākumu klāsta. Gadījumu vadības trūkums apdraud skolas spēju nodrošināt bērniem piemērotu mācību atbalstu.

Kā seminārā uzsvēra Latvijas Universitātes asociēta profesore Dita Nīmante, bērniem ar īpašām vajadzībām ir nepieciešama gadījuma vadība, kas nodrošina individualizētu pieeju un atbalstu bērna attīstības vajadzībām mācību vidē.

Gadījuma vadības būtība ir, ka kāds izvirza bērnam individuālus attīstības un izglītības mērķus, izejot no bērna situācijas, monitorē progresu, un nodrošina piemērotus atbalsta pasākumus.

Saskaņā ar Latvijas Autisma apvienības pārstāves Līgas Bērziņas ziņojumu seminārā, Ziemeļvalstīs atbalsts bērniem ar īpašām vajadzībām skolā tiek sniegts četros līmeņos:

- Individuālais izglītības plāns;
- Attiecības klasē;
- Mācību dinamikas monitorēšana;
- Vides pielāgošana.

Pašlaik Latvijā bērniem ar īpašām vajadzībām iekļaujošās izglītības ietvaros tiek nodrošināts individuālais izglītības plāns, bet skolām nav noteikts pienākums strādāt pie iekļaujošām attiecībām klasē un pedagogiem nav pietiekošas sagatavošanas un netiek paredzēts laiks un resursi, lai regulāri monitorētu bērnu ar īpašām vajadzībām mācīšanās dinamiku un attiecīgi pielāgotu individuālus atbalsta pasākumus un izglītības plānu.

5. Speciālo skolu zema sagatavotība pilnība nodrošināt nepieciešamo izglītības apjomu bērniem ar smagiem traucējumiem.

Bērniem, kuriem ar pedagoģiski medicīniskās komisijas lēmumu ir konstatēti nopietni attīstības vai veselības traucējumi, saskaņā ar normatīviem aktiem, jānodrošina speciālās izglītības programmu pieejamība (vai iekļaujošās izglītības programma ar attiecīgu atbalstu). Tomēr vairāki NVO pārstāvji konstatēja, ka nereti pat speciālās izglītības iestādes atsakās sniegt šo pakalpojumu pilnā apjomā, un pieņem bērnus ar smagiem funkcionāliem traucējumiem tikai uz dažām dienām vai pat stundām nedēļā, iesakot vecākiem atlikušo laiku nodrošināt bērnu attīstību mājās, mājāmācības ceļā. Šis risinājums nenodrošina kvalitatīvu atbalstu personības attīstībai un neļauj vecākiem pilnvērtīgi strādāt.

Secinājumi

Apkopojot seminārā paustos ekspertu viedokļus, var izdarīt šādus secinājumus:

1. Neapmierinoša diagnostikas kvalitāte

Gan Izglītības un zinātnes ministrijas pārstāvji, gan NVO pārstāvji raksturoja Pedagoģiski medicīniskās komisijas kā neefektīvu risinājumu, kas neskata bērna situāciju kontekstā ar mācību un sociālo vidi un ne vienmēr nodrošina kvalitatīvu diagnostiku. Turklāt komisijas ir tendētas piedāvāt bērniem un viņu vecākiem izvēli par labu mācībām speciālās izglītības programmās, nevis iekļaujošo izglītību vispārīgajās skolās. Pašvaldību pedagoģiski medicīnisku komisiju kapacitāte ir nevienmērīga.

2. Speciālo izglītības iestāžu negatīvā uzņemties atbildību par bērniem ar nopietniem attīstības vai veselības traucējumiem un uzvedības problēmām

Speciālo skolu atteikšanās nodrošināt pieeju mācībām bērniem ar smagiem traucējumiem visas nedēļas garumā, pamatojoties uz bērna uzvedības problēmām vai smago attīstības stāvokli, nav pieļaujama prakse, ja ņemam vērā visu bērnu tiesības uz kvalitatīvu izglītību. Mājmācība nav piemērots risinājums bērniem ar smagiem attīstības vai veselības traucējumiem, jo tā neļauj apgūt sociālās iemaņas un iemācīties dzīvot sabiedrībā.

3. Nepietiekoša un sadrumstalota institucionāla atbildība par kvalitatīvas izglītības nodrošināšanu bērniem ar īpašām vajadzībām, speciālistu trūkums pašvaldībās un izglītības iestādēs

Izglītības attīstības pamatnostādņu 2014.– 2020. gadam 1.4.rīcības virziens paredz iekļaujošas izglītības principa īstenošanu un sociālās atstumtības riska mazināšanu. Par metodisku atbalstu iekļaujošajai izglītībai atbild Valsts izglītības satura centrs (VISC). Tas arī atbild par pedagogu profesionālās pilnveides politikas īstenošanu, tai skaitā projekta Skola 2030 ietvaros nodrošina profesionālo pilnveidi pedagogiem iekļaujošās izglītības jomā un attīsta metodiskus resursus. Par iekļaujošās izglītības nodrošināšanu vispārīzglītojošajās skolās un par speciālās izglītības nodrošināšanu atbild attiecīgas izglītības iestādes un to dibinātāji (lielākoties pašvaldības). Savukārt, par asistentiem, kas var palīdzēt bērniem ar īpašām vajadzībām ceļā uz skolu un arī mācību procesa laikā, atbild pašvaldības, un šo pakalpojumu pārrauga Labklājības ministrija. Pašvaldības arī piedāvā dažus pakalpojumus ģimenēm, kur aug bērni ar smagiem attīstības vai veselības traucējumiem (tomēr nepietiekošā apjomā, un bērnu vecāki saskaņā ar nozares NVO atziņām bieži ilgi nevar atgriezties darba tirgū).

Neviena valsts vai pašvaldības iestāde saskaņā ar Latvijas normatīviem aktiem neatbild par katra individuāla gadījuma visaptverošu vadību, kas ļautu koordinēt dažādu resoru un līmeņu atbalstu bērniem ar īpašām vajadzībām un viņu ģimenēm. Arī ja tāda prasība pastāvētu normatīvajos aktos, pašvaldībām bieži nav kapacitātes, lai nodrošinātu visaptverošu gadījuma vadību, kas apvienotu sociālo atbalstu (asistentu) ar individuālu pieeju izglītības nodrošināšanai un, ja nepieciešams, medicīnisko atbalstu. Arī speciālo pedagogu, psihologu un logopēdu pieejamība pašvaldību izglītības iestādēs ir nepietiekoša⁴ un nevienmērīga.

GADĪJUMA VADĪBA UN VALSTS NODROŠINĀTAIS ATBALSTS IGAUNIJĀ

Latvijas kaimiņvalstī Igaunijā individuālo gadījumu vadību nodrošina valsts finansētu centru tīkls *Rajaleidja*¹, kas arī pēc nepieciešamības organizē apmācības izglītības iestāžu personālām un citiem speciālistiem, kas strādā ar bērniem ar īpašām vajadzībām vai uzvedības problēmām. Šo pakalpojumu klāstu sniedz centru speciālisti – psiholoģi, speciālie pedagogi, logopēdi un sociālie pedagogi. Pakalpojumus (konsultācijas un apmācības) sniedz gan klātienē, gan attālināti. *Rajaleidja* centru tīkls ir valsts nodibinājuma Innove sastāvdaļa un pakalpojumi tiek sniegti pēc vienota standarta visās pašvaldībās, kas nodrošina vienotu pakalpojuma kvalitāti.

⁴ IZM prezentācija par iekļaujošās izglītības nodrošināšanu Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas sēdē 2019. gada janvārī.

Bez skaidras atbildības par gadījuma vadību ir grūti nodrošināt visiem bērniem ar īpašām vajadzībām vienotu pakalpojumu kvalitāti. Ņemot vērā šo institucionālo sadrumstalotību, 2018. gadā Pārresoru koordinācijas centrs (PKC) piedāvāja veidot Pedagoģiski psiholoģiskā atbalsta dienestu, kas koordinētu starpnozaru darbu ar bērniem ar psihiskiem un uzvedības traucējumiem, nodrošinātu gadījumu vadību un sniegtu paplašinātu pakalpojumu klāstu.⁵

Tomēr, balstoties uz seminārā sniegtām atziņām, nebūtu pamata uzskatīt, ka šādu gadījumu vadību un starpnozaru sadarbību būtu pareizi ierobežoti attiecināt tikai uz bērniem ar psihiskā rakstura un uzvedības traucējumiem. To varētu attiecināt arī uz citiem bērniem ar īpašām vajadzībām gan vispārīzglītojošajās, gan speciālajās skolās.

Rekomendācijas

Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijai

- 1) Pašlaik bērna ar īpašām vajadzībām tiesības uz kvalitatīvu izglītību ir tikai daļēji nostiprinātas likumos. Bērnu tiesību aizsardzības likuma 54. pantā Tiesības bērnam ar īpašām vajadzībām dzīvot pilnvērtīgu dzīvi ir teikts: “Bērnam ar īpašām vajadzībām ir tādas pašas tiesības uz aktīvu dzīvi, tiesības attīstīties un iegūt vispārējo un profesionālo izglītību atbilstoši savām fiziskajām un garīgajām spējām”, savukārt 55. pantā ir atrunāts, ka valsts un pašvaldības “palīdz bērnam ar īpašām vajadzībām iekļauties sabiedrībā un nodrošina viņam izglītību, veselības aprūpes un sociālos pakalpojumus atbilstoši normatīvajiem aktiem un vēlmēm”. Nekur likumos nav nostiprināts pašvaldības izglītības iestāžu pienākums nodrošināt kvalitatīvu izglītību un individualizētu pieeju bērniem ar īpašām vajadzībām. Izglītības likums satur atšķirīgās attieksmes aizliegumu, tomēr nenostiprina pozitīvu pienākumu visām pašvaldību un valsts izglītības iestādēm nodrošināt visiem izglītojamiem kvalitatīvu izglītību, neatkarīgi no īpašām vajadzībām un sociāli ekonomiska stāvokļa.

Starptautiski dokumenti un konvencijas, kurām Latvija ir pievienojusies, tai skaitā UNESCO Ilgtspējīgās attīstības mērķi (SDG), uzsver tieši kvalitatīvas izglītības pieejamību visiem bērniem.

Ir iespējami vismaz divi veidi, kā tālāk nostiprināt likumos valsts un pašvaldību pienākumu nodrošināt kvalitatīvu izglītību visiem bērniem, tai skaitā bērniem ar īpašām vajadzībām:

1. **Papildināt Izglītības likumu ar sadaļu, kas 1) nostiprina bērnu ar īpašām vajadzībām pozitīvās tiesības iegūt kvalitatīvu, bērna vajadzībām un spējām atbilstošu izglītību valsts vai pašvaldību izglītības iestādēs; 2) nosaka izglītības iestāžu pienākumu nodrošināt kvalitatīvu izglītību bērniem neatkarīgi no veselības stāvokļa un sniegt atbalstu bērniem ar īpašām vajadzībām, nodrošinot savlaicīgu īpašu vajadzību izvērtējumu un atbilstošus individuālus atbalsta pasākumus.**
2. **Papildināt Vispārējās izglītības likumu ar sadaļu par izglītības iestāžu pienākumu nodrošināt kvalitatīvu izglītību bērniem neatkarīgi no veselības stāvokļa un sniegt atbalstu bērniem ar īpašām vajadzībām, nodrošinot**

⁵ PKC (2018) Starpnozaru darba pilnveide bērnu ar psihiskiem un uzvedības traucējumiem atbalstam https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/Berni%20risinajumi%202018_0.pdf

savlaicīgu īpašu vajadzību izvērtējumu un atbilstošus individuālus atbalsta pasākumus.

- 2) Kā norāda Latvijas Universitātes pētnieki, “normatīvi noteiktā izglītojamā izvērtēšanas kārtība par bērna interesēm augstāk nostāda vecāku intereses pieņemt lēmumu par nepieciešamo izpēti un tālāko atbalstu izglītības procesā. Tas ir iespējams pretrunā ar Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par bērna tiesībām trešo pantu, kur noteikts bērna tiesību un interešu prioritāšu princips”.

Nepieciešams Bērnu tiesību aizsardzības likumā nostiprināt bērna tiesību prioritāti un kvalitatīvu izglītību un pilnvērtīgu personības attīstību, nostiprinot bērna tiesības uz savlaicīgu bērna attīstības un izglītības vajadzību izvērtēšanu un tālāko atbalstu izglītības procesā.

Ministru kabinetam

Nepieciešams atrisināt situāciju, kad ir izveidots piedāvājums par centralizētā atbalsta sniegšanu bērniem ar speciālām vajadzībām un uzvedības traucējumiem valsts līmenī (PKC ziņojums par Pedagoģiski medicīniska atbalsta dienestu), bet nav noteikta atbildība nevienam resoram rīkoties, lai nodrošinātu šo atbalsta modeli praksē.

Nepieciešams papildināt PKC piedāvājumu par Pedagoģiski medicīniska atbalsta dienestu, konsultējoties ar mērķa grupas (cilvēkus ar īpašām vajadzībām, tai skaitā ar garīgas attīstības traucējumiem) pārstāvošām organizācijām un ekspertiem.

Nepieciešams noteikt IZM atbildību par Pedagoģiski medicīniska atbalsta dienesta izveidi un finansēšanu.

Pielikums

Semināra dalībnieku saraksts:

	Vārds, Uzvārds	Organizācija/institūcija/amats
1.	Ivars Balodis	Apeirons
2.	Daina Podziņa	Apeirons
3.	Ņikita Bezborodovs	bērnu psihiatrs
4.	Ilze Kenne	Biedrība "Latvijas Bērniem ar Kustību Traucējumiem"
5.	Maksims Platonovs	Izglītības kvalitātes valsts dienests
6.	Aija Studente	Izglītības kvalitātes valsts dienests
7.	Modra Jansone	Izglītības un zinātnes ministrija
8.	Inga Šķestere	Kustība par neatkarīgu dzīvi
9.	Elīna Celmiņa	Labklājības ministrija
10.	Liesma Ose	Labklājības ministrija
11.	Līga Bērziņa	Latvijas Autisma apvienība
12.	Nelliņa Repina	Latvijas Autisma apvienība
13.	Sanita Lūks	Latvijas Disleksijas biedrība
14.	Gunta Auza	Latvijas Lielo pilsētu asociācija
15.	Mārtiņš Moors	Latvijas Lielo pilsētu asociācija
16.	Sandra Gerenovska	Latvijas Nedzirdīgo savienība
17.	Brigita Lazda	Latvijas Nedzirdīgo savienība
18.	Ināra Dundure	Latvijas Pašvaldību savienība
19.	Dita Nīmante	Latvijas Universitāte
20.	Anda Grīnfelde	LIZDA
21.	Ināra Oļena	Pelču speciālā internātpamatskola - attīstības centrs
22.	Sigita Sņķere	Pārresoru koordinācijas centrs
23.	Nīta Jīrgensone	Pārresoru koordinācijas centrs
24.	Solvīta Lazdiņa	Rīgas pilsētas sākumskola
25.	Daiga Veinberga	Sustento
26.	Liene Purmale	Sustento
27.	Laila Henzele	Tiesībsarga birojs
28.	Baiba Moļņika	UNESCO Latvijas Nacionālās komisija
29.	Liene Kauliņa-Bandere	Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija
30.	Baiba Bicēna	Vājdzirdīgo atbalsta asociācija <i>Sadzirdi.lv</i>
31.	Liene Skuja	Veselības ministrija
32.	Mudīte Reigase	VISC